Р Е Ц Е Н З И Я

От проф. д-р Петър Михайлов Стоянов

на дисертационния труд на Цветан Иванов Спасов, редовен докторант при катедра Регионална и политическа география, ГГФ, СУ Св. Кл. Охридски, на тема „Концептуални приоритети и институционални механизми на прехода към УР в България", представена за придобиване на образователната и научна степен „доктор", Научна специалност: 01.08.13. География на страните (Регионална и политическа география).

1. Обща характеристика и оценка на дисертационния труд

Представеният за рецензиране труд съдържа 158 стр. текст, вкл. 12 таблици и 38 фигури, списък от литература от 205 заглавия и 81 интернет източника, списък на използваните съкращения и 15 приложения. Трудът е структуриран във Въведение, изложение от 3 основни глави и Заключение. По отношение на темата: изключително актуална, но и трудна за изпълнение. Заглавието според нас е неточно, предвид на съдържанието на анализа; по-правилно би било да се говори за еколого-устойчиво развитие. По отношение на структурата: съчетава се проблемният със структурния подход, следвайки таксономията глобално-континентално-национално равнище. Според нас тази структура следва предимно емпиричния подход на изследване. Редно е при дисертационен труд да има една уводна теоретико-методологична глава. Тук теорията е „вкарана" в глобалното равнище, а тя по принцип оперира с всички пространствени равнища. Емпириката в текста се смесва с политиката.

Уводът (с. 3-7) представя актуалността, обекта, предмета, целта и задачите на изследването. Авторът, макар и накратко, добре е обосновал необходимостта от преход към устойчиво развитие (УР) като цяло в света, в Европа и България. Формулираният обект на изследване „екологичното пространство" според нас не е обвързано добре със заглавието на труда. Обектът е по-скоро преходът към УР, а предметът – избраните от дисертанта два от много важните аспекти – концептуалните приоритети и институционалните механизми, които се разглеждат на глобално, континентално и регионално равнище. Към това се прибавя, че никъде не е обяснено какво се разбира под „екологично пространство". Целта „да се установи степента на прилагане на концепцията за устойчиво развитие в политическото управление на България, според

външнополитическите ангажименти, поети от страната пред ООН и ЕС, с основен акцент върху трансграничното замърсяване на атмосферния въздух и борбата с климатичните промени" потвърждава, че обектът е преходът към УР, а не екологичното пространство. Формулираните задачи отговарят на структурата на труда и подкрепят постигането на целта.

При формулировката на използваните подходи и методи има нужда от прецизиране кои от посочените са подходи и кои методи. Посочено е използването на типологичен подход и метод на районирането, но прилагането им не бе открито в труда. Ще се съгласим с приведените обективни и субективни трудности при провеждането на изследването.

Глава. 1. Глобални промени и проблеми на прехода към УР се разглежда в 3 точки: глобализацията и глобалните проблеми; УР – принципи, цели, механизми и индикатори; институционални проблеми на прехода към УР – глобални и регионални перспективи. Анализът на същността на глобализацията ни убеждава в нарастването на антропогенния натиск върху географското пространство, в някои негативни ефекти, един от които е замърсяването на околната среда, прекомерното използване на ограничените природни ресурси, което на глобално равнище води до влошаване на екологичната ситуация в голяма част от страните в света, най-вече развиващите се страни. Центрирането на проблематиката около антропогенния натиск (с. 12-15) е важен теоретичен и методологичен проблеми, който обосновава нуждата от УР. В редица теоретични трудове това се обосновава с нуждата от „опазване на природните основи на живота". Приведената от дисертанта формула на Meadows (1972, 1992) за изчисляване на антропогенния натиск може да се приложи за България и се установи състоянието у нас. На с. 17 към географската обвивка на Земята е неправилно посочен ойкуменът синонимно на геоверсума и геоторията. Импонира обаче изводът, че западният модел на развитие е невъзможен за развиващите се страни и това стои в основата на различията във възгледите за УР между тях и развитите страни.

Особено важна според нас е т. 1.2. за същността на УР, но се остава с убеждението, че идеята, концепцията се споменава за пръв път едва през 60-те години на XX в. Второ, УР има секторен и пространствен аспект, който не проличава ясно. Според нас тук трябва да се тръгне от същността на развитието въобще (никъде няма дефиниция за него) и след това да се премине към УР. Доста пръснат е анализът за да се разбере, че концепцията включва 3 стълба (природа, общество, икономика),

дискусията за това дали УР е механичен сбор от тях или е интегрирана концепция. Предвид на акцента върху екологията в настоящия труд, оставаме с убеждението, че се приема отделно еколого-устойчиво, социално-устойчиво и икономико-устойчиво развитие.

Трябва да се подчертае, че докторантът познава много добре международните инициативи за реализиране на концепцията за УР с Адженда 21, като вкл. участва в срещата в Йоханесбург (2002). След като привежда редица дефиниции, той приема своя за същността на УР, а именно „преходът към устойчиво развитие е процес на целенасочена промяна, при който ориентацията на инвестициите, институционалната промяна, технологичното развитие и опазването на околната среда са във взаимна хармония". В нея според мен обаче липсва социалната сфера. Неговата оценка за срещата в Йоханесбург е въздържана, но с оптимизъм. Важен извод за срещите по въпросите на УР е, че концепцията за УР се доразвива с ориентация към социалните аспекти, като качество на живота и социалната справедливост. Той привежда и критика на формулировката „УР". Трябва според нас да се приведат и множеството опити за точен превод на английския термин "sustainable development", които са десетки и внасят неяснота в същността му, въпреки официалното му признаване в световен мащаб. Важно според нас е акцентирането върху „потреблението" за разлика от традиционното акцентиране върху производството за да се обясни развитието (у нас напр. все още има География на производството, но не и География на потреблението!). Приведените табл. 2 (с. 26) и табл. 3 (с. 30) са без източник. Положителен момент в анализа е подчертаването на критиката на концепцията за УР, конфликта „природа-икономика", пазарна икономика, и че пазарът само не може да коригира интересите и че е важна ролята на държавата като регулатор (с.27). Сред актьорите в процеса на реализация на УР се вписват и екологичните НПО (през май т.г. се състоя втората им национална конференция в София!). Екологичните движения дори бяха важен фактор за политическия преход в страните на Централна и Източна Европа, вкл. в България.

Много важен методологичен въпрос върху който докторантът се концентрира в тази точка е изборът на индикатори. Той е направил разбор на подходите в публикациите по този въпрос и посочва дискусионния им характер, големия брой , без да е приет универсален такъв. Двата подхода – група от индикатори или един интегративен имат своите предимства и недостатъци. Първият, който се приема от КУРООН (1997) извършва това на принципа DF-S-R (движещи сили-състояние-

отговор), но има и други опити, напр. на базата на трите стълба на УР: екологичен, социален, икономически. Този подход не пречи да се изведе и един синтетичен индекс за УР (каквото всъщност прави през 2001 г. Международният институт за УР). Докторантът може да направи препоръки в това отношение, които да са полезни при доразработването на НСУР. Не е правен опит от докторанта в следващите глави за прилагане на индикаторите за УР за България, освен за екологичните индикатори. Важно е направеното заключение, че има определен стремеж за намаляване броя на индикаторите, макар да счита (с. 31), че е невъзможно да се създаде един интегрален. Нека припомним, че ИЧР също е такъв и може да се реализира. Заслужава внимание анализът на екологичния отпечатък (АЕО).

Вторият важен аспект, цел на изследването, е институционализирането на прехода към УР. Той според нас е част от по-глобалния проблем с операционализирането на концепцията – от образованието до провеждането на политика за УР. Оказва се, че на всички пространствени равнища върви бавно или по-бързо създаване на институции за екологична политика, разработват се стратегии, но все още няма задоволителни резултати. Приведените от докторанта конвенции и институции на световно равнище показва усилията на световната общност в тази посока. Трябва според нас да се вземе под внимание критиката на екологичните НПО към системата на търговия с квоти за емисии. Също и факта, че в много страни все още няма действащи национални стратегии за УР (вкл. в България).

Гл. 2 разглежда екологичната политика и проблемите на прехода към УР в ЕС, т.е. аналогичните проблеми на континентално равнище. За важността на въпроса говори факта, че ЕС (и Съветът на Европа – бел. мои) си поставят за цел реализиране на балансирано и УР на континента. Институционализирането на екологичната политика е представено значително обстойно. Важно е да се отбележи, че нейна основа е Социалната харта (1989 г.), част от ДЕС от Маастрихт (1992 г.), т.е. качеството на живота се обвързва не само с икономическото, но и с екологичното развитие. Докторантът познава много добре множеството документи на ЕС, директно и индиректно свързани с УР, ролята на северното и източното разширение на ЕС. Според нас повече внимание се отделя на механизмите на екологичната политика, но твърде малко място е отделено на Стратегията за УР на ЕС (с. 61), като се има предвид че тя задава параметрите за разработване на национални стратегии. Факт е, че пространственото и регионално планиране са основен механизъм на ЕС за постигане на

УР, което показва и хоризонтален характер, наред със секторния (устойчиво земеделие, устойчив туризъм и т.н.). Практически интерес за България, в частност за НСУР представляват усилията на ЕВРОСТАТ за разработване на индикатори за УР (по 10 теми). Тук е уместно да се анализират и посочат кои от тях или разработвани от други страни на ЕС са подходящи за НСУР (приведени са примери за техния брой във Франция и Италия), за обективните и субективни индикатори. Разгледана е сравнително подробно въведената от 2005 г. ЕСТЕ (Европейска система за търговия с емисии), както и критиката на работата на европейските институции за провеждане на екологична политика. Подчертава се връзката между бедността и деградацията на почвите в селските райони на ЕС.

Точка 2.3. Регионални и национални аспекти на прехода към УР е насочена към екологичните условия в Европа, подчертава се геоекологичната взаимосвързаност, проблемите с киселинните дъждове и замърсяването на трансграничните реки (приведени са примери). Според нас тук анализът трябваше да бъде по компоненти на околната среда (такъв е направен бегло и несистемно). Т. 2.3.2. е посветена на трансграничното атмосферно замърсяване в Европа, като са приведени примери от различни части на континента, както и мерките за неговото ограничаване (конвенция от 1979 г.), резултат от усилията на ООН и ЕС/Съвета на Европа. Положителен момент е разглеждането на политиката на ЕС не само по страни, но и по региони (градски и селски). Неясно остава защо методологично тук накрая се разглежда въпросът за еколого-географското положение (ЕГП). Извършена е оценка на трансграничното въздушно ЕГП, с акцент определяне на „експортно-импортния" баланс на замърсителите на отделни страни (фиг. 18-23).

Гл. 3. Европейско екологично пространство и външно-политическите ангажименти на България разглежда в началото геоекологичните аспекти на съвременното социално-икономическо развитие на България. Анализира се ЕГП на България в центъра на Югоизточна Европа и Балканите. Правилно се отбелязва съвпадение на социално-икономическия преход на България с прехода й към УР (и това, че то в значителна степен се налага вследствие на членството в ЕС). Не е обоснован изборът на енергетиката при анализа на състоянието, но е удачен като отрасъл на стопанството, който употребява огромни природни ресурси. Тук би било удачно и разглеждането на състоянието на околната среда по елементи – въздух, води, почви. Иначе удачни са примерите с Дунав и Черно море. Безспорно институционалното

развитие в посока към УР в България е свързано с участието на страната в ЕС. Също появата на т.нар. „групи за натиск", сред които са и екологичните НПО е част от демократизирането на страната и нейната проевропейска ориентация. България има традиции в екологичното законодателство, но знаем че то е повече на хартия. Второ, дали отговорното Министерство трябва да се нарича МОСВ, като се има предвид че „околна среда" (англ. Environment) е доста обширно понятие, надхвърлящо „природната среда". В повечето западноевропейски, а и съседни балкански страни министерствата за околната среда се занимават и с пространственото планиране, а у нас – то се прави от МРРБ. От тук произлиза проблемът, че НСУР се разработва от МОСВ, което няма компетенции в пространственото планиране. Очевидно МОСВ има само такива при екологоустойчивото развитие. Положително в анализа на докторанта е, че критично изследва институционалната структура на екологичната политика у нас отгоре-надолу. Тук според нас е необходимо повече внимание да се отдели на проекта за НСУР, подхода към разработването й, причините за застоя след 2007 г. Възниква въпросът как тогава се разработват стратегиите за УР на областно и общинско равнище, като няма национална? Доколко в проекта са взети под внимание реперите в Стратегията за УР на ЕС? Нали НСУР е главният инструмент на екологичната политика на една страна.

Въпреки ограниченото участие на науката, в подготовката на проекта са използвани научни изследвания на научни институти на БАН и университети, на които също трябва да се отдаде дължимото. По повод Третата министерска конференция „Околна среда за Европа" (София, 1995) е подготвен и издаден Атлас на околната среда на Република България (не цитиран в този труд), при което участват основно географи. Трябва да се съгласим с докторанта, че важна стъпка напред са не само многобройните законови и програмни постановки, а стремежът за прилагане на интегриран подход, тъй като УР не е само екология. Посоченият пример с Националната програма за действие по околна среда и здраве 2008-2012 г. трябва да продължи и в други социални и икономически сфери, ако искаме да се постигнат целите на УР, иначе могат да продължат отделно да функционират екологичната, социалната и икономическа политика. Добър пример в това отношение е НСРР, където към традиционната цел „балансирано развитие" през последните години в резултат на актуализиране на европейските принципи за териториално развитие, бе включено и УР, и това бе направено и у нас (в текста неправилно то е поставено на първо място УР). Също една

от оперативните програми е ОП „Околна среда”. Обезпокояващо е обаче, че Националната комисия за УР не функционира. Както справедливо сочи докторантът, концепцията за УР все още не е добре застъпена в средното и висше образование. Трябва да се усъвършенства и регионалната екологична статистика. Приведените 7 индикатора за УР (с. 124) на Тодоров (2009) изглежда са твърде ограничени и не се съгласуват с концепцията за трите стълба на УР, а и не се събират данни по посочения тип територия, освен ако не се натовари НСИ специално с тази задача, което ще бъде в полза на пространствените аспекти на УР (дори и само за целите на мониторинга).

Т. 3.3. е посветена на трансграничното въздушно замърсяване в Европа и външно-политическите ангажименти на България. Приведеният анализ на ЕГП на България (с известни повторения) сочи, че тя е един от големите замърсители в Европа. Фиг. 27 и 28 обаче са с данни за 1995 г., на фиг. 29 не са дадени всичките 27 страни на ЕС, а данните за емисиите се сравняват за 2006 г. и още една не посочена. Към това се прибавя, че има висока териториална концентрация на емисиите в България (5 административни области – 80%). Картографирането обаче би дало по-добри резултати по общини, иначе току виж може да се повярва, че полигонът в Змеево, а не ТЕЦ Марица Изток обгазяват Стара Загора. Очевидно е също, че механизмът на „съвместно изпълнение” на проекти водещи до намаляване на емисии на парникови газове дава добри резултати. Това носи както екологични, така и социално-икономически ефекти. Правилен е изводът, че не се води ефективна фискална политика у нас, подкрепяща УР.

Заключението е кратко, направени са редица изводи, но малко препоръки (макар в основния текст да има доста такива). При приложения 3, 4, 6, 8-13 няма посочени източници. В приложение 6 се сочи, че германските и полски ТЕЦ работят на лигнитни въглища, а такива там няма, в Италия – на масло и газ, а всъщност става въпрос за мазут и природен газ.

2. Публикации по дисертационния труд

Докторантът е представил 3 публикации, поместени в сп. Екосвят (2006 г.), в Сборник от научна конференция „География и регионално развитие” (2006-2007) и в Сборник „География и опазване на околната среда” (2008 г.). И трите са пряко свързани с темата на дисертацията.

3. Приноси по дисертационния труд

Докторантът е посочил 4 приноса по дисертационния труд. Забележката ми е по формулировката на принос 1 и 2, където е посочено извършване на „проследяване". Всъщност преобладава анализът. Представеният автореферат, съдържащ 39 стр. текст и 12 стр. фигури, отговаря в основни линии на дисертационния труд. Непълно са представени само актуалността, обектът и предметът, целта и задачите на изследването, използването подходи и методи на изследване.

В заключение: Въпреки изказаните критични бележки считам, че представеният дисертационен труд е актуален, дисертабилен и в завършен вид, с научни и научно-приложни резултати. Дисертационният труд показва, че кандидатът притежава задълбочени теоретични и емпирични познания в областта на устойчивото развитие и способност за самостоятелни научни изследвания. Въз основа на гореизложените аргументи предлагам на научното жури и неговите членове да присъдят на ЦВЕТАН ИВАНОВ СПАСОВ научната и образователна степен "доктор".

София, 4.07.11

Рецензент:

(проф. д-р Петър Михайлов Стоянов)